

Kaukių baliai ir XVIII a. visuomenė

Lina Balaišytė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

l.balaisyte@gmail.com

——— Kaukių baliai, arba maskaradai, XVIII a. tapo populiariu miesto renginiu. Tai buvo unikali pramoga, kurioje galėjo linksintis kartu skirtingi luomai. Straipsnyje kaukių baliai tiriami kaip socialinis reiškinys. Aptariama XVIII a. visuomenės sankloda ir joje vykę pokyčiai, lėmę luomų ribas niveluojančios pramogos poreikį, bei jos refleksija.

Reikšminiai žodžiai: XVIII a. visuomenė, kaukių baliai (maskaradai), luomai.

Kaukių baliai paplito Europos miestuose XVIII a. kaip viešas renginys, į kurį žmonės galėjo patekti nusipirkę bilietą ir dėvėdami kaukes. Toks pasilinksminimas tapo prieinamas visiems gyventojų sluoksniams ir sukūrė galimybę linksintis drauge didikams, bajorams ir miestiečiams, kas buvo neįmanoma kitomis aplinkybėmis griežtai stratifikuotoje visuomenėje. Abiejų Tautų Respublikoje (toliau – ATR) kaukių baliai paplito XVIII a. pirmoje pusėje. Manoma, kad juos išpopuliarino Augustas II, pats mėgęs ir noriai dalyvavęs Varšuvos maskaraduose¹. Vilniuje kaukių baliai pradėti rengti XVIII a. antroje pusėje. Iš pradžių tai buvo viena iš karnavalo laikotarpio pramogų, rengtų nuo Trijų karalių šventės iki Pelenų trečiadienio (šaltiniuose lenkiškai vadinamu *Zapusty* arba *Karnawat*), tačiau vėliau maskaradai populiarėjo, o jų rengimo laikas ilgėjo. Jie nebebuvo susiję tik su Užgavėnių linksmybėmis, o tapo komerciniu renginiu ir išskirtine miesto pramoga.

Kaukių baliai, kaip specifinis XVIII a. reiškinys, buvo tirti papročių istorijos, socialinės tapatybės, moterų istorijos kontekste, daug tyrėjų dėmesio sulaukė maskaradų vaidinys grožinėje literatūroje². Literatūrinė šio reiškinio refleksija tirta ir XVIII a. maskaradams ATR skirtose studijose. Jie buvo aptariami tarp kitų karnavalo pramogų ir teatralizuotų diduomenės pasilinksminimų³. Buvo tirti ir kaukių balių aprašymai amžininkų atsiminimuose⁴. Apie XVIII a. Vilniaus maskaradus rašyta tik trumpame, tačiau sodriame įžvalgomis ir faktais Liudo Glemžos tekste, paskelbtame internetiniame portale⁵. Šiuo metu rengiamas publikacijai Redos Griškai-

1 Antonis Magieras (1762–1837) 1833 m. išleistuose atsiminimuose *Estetyka miasta stołecznego Warszawy* rašė: „Pirmieji kaukių baliai Varšuvoje buvo rengiami Piekarska gatvės name, turbūt dėl jų erdvumo. Juose valdovas [Augustas II] būdavo iki vėlyvos nakties“; Ewa Nofikow, *Polski karnawał: obrazy obyczajów świątecznych w piśmiennictwie trzech stuleci: od XVII do XIX wieku*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015, p. 88.

2 Dalyko bibliografija pateikiama: Terry Castle, *Masquerade and Civilization. The Carnivalesque in Eighteenth-Century English Culture and Fiction*, Stanford: Stanford University Press, 1986; Paweł T. Dobrowolski, *Poszukiwanie tożsamości: cztery studia o angielskim Oświeceniu*, Warszawa: Collegium Civitas Press, 2015.

3 Janusz Ryba, *Maskarady oświeconych. Próba opisu zjawiska*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1998; Idem, *Oświeceniowe tutti frutti. Maskarady–konwersacja–literatura*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009; Ewa Nofikow, *op. cit.*

4 Tomasz Ciesielski, „Zapusty szlacheckie i magnackie w XVIII wieku w świetle *Opisu obyczajów za panowania Augusta III* Jędrzeja Kitowicza oraz pamiętników i dzienników z czasów saskich“, in: *Memuariystyka w dawnej Polsce*, redakcja Piotr Borek, Dariusz Chemperek, Anna Nowicka-Struska, Kraków: Collegium Columbinum, 2016, p. 203–217.

5 Liudas Glemža, „Vilniaus pramogos: maskaradai“, [interaktyvus], [žiūrėta 2019-04-30], <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/pramogos-vilniuje-maskaradai/1326>.

tės tekstas, skirtas XIX a. Vilniaus pasilinksminimams, kuriame skelbiama daug žinių apie kaukių balius iš amžininkų atsiminimų⁶.

Kalbėdami apie šaltinius, galime pastebėti, kad kaukių balių aprašymai XVIII a. egodokumentuose buvo gana lakoniški, skirtingai negu vėlesnio amžiaus atsiminimuose, kupinuose detalių ir asmeninių refleksijų. Šį klausimą tyręs Tomaszas Ciesielskis spėja, kad XVIII a. aukštuomenės rašytuose dienoraščiuose ir atsiminimuose net išskirtiniai kaukių baliai neminimi, nes jie buvo skirti siauresniam šeimos ir klientų ratui⁷. Kaukių balių aprašymų sunku rasti ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diduomenės korespondencijoje⁸. Išsamiausią ir vaizdžiausią kaukių balių aprašymą paliko Augusto III laikų papročių metraštininkas Jędrzejus Kitowiczus⁹. Tam tikrų detalių apie maskaradų eigą galime rasti ir grožinėje to meto literatūroje, konkrečiau – poezijoje, apie kaukių balius pranešdavo ir to meto spauda. Šiame straipsnyje siekiama, pasitelkus minėtus rašytinius šaltinius, iširti, kaip kaukių baliai funkcionavo XVIII a. visuomenėje, kokia buvo jų reikšmė ir refleksija.

Maskaradai XVIII amžiuje

Kaukių balių atsiradimas siejamas su Venecijos *fiesta* tradicija. Edukacinės užsienio kelionės lėmė spartų šio švenčių modelio paplitimą visoje Europoje¹¹. XVIII a. pradžioje maskaradai imti rengti Europos mies-

6 Reda Griškaitė, „Šokantis Vilnius“, atiduotas spaudai, in: *Pasakojimai apie Vilnių ir vilniečius III*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020. Nuoširdžiai dėkoju autorei už galimybę pasinaudoti straipsnio rankraščiu.

7 Tomasz Ciesielski, *op. cit.*, p. 205. Tą patį pastebėjo ir Ewa Nofikow, rašydama apie XVII a. kaukių balius: „Įdomu, kad XVII a. miestiečių ir bajorų atsiminimuose ir dienoraščiuose dažnai nėra nė menkiausios užuominos apie karnavalus arba rašyta labai lakoniškai. Kaukių dėvėjimas buvo karnavalo kasdienybė, tam neskirta daug dėmesio, apsiribojant pasakymais. Buvo šokiai ir kaukės“; Ewa Nofikow, *op. cit.*, p. 36–37.

8 Štai Domininko Burbos straipsnyje aptariamoje Jono Domyko Lopacinskio korespondencijoje karnavalo laikotarpis minimas tik gatvės linksmybių ir vedybų meto kontekste, dar karnavalo ir kaukės motyvas vartojamas su neigiama konotacija, kalbant apie politinį krašto gyvenimą. Žr. Domininkas Burba, „Bajorų gyvenimo peripetijos XVIII a. vidurio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje pagal Vilniaus kanauninko Jono Domyko Lopacinskio asmeninę korespondenciją“, in: *Istorija*, 2015, t. 97, Nr. 1, p. 26–46.

9 Jędrzej Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1999.

10 Keli kaukių baliams skirti eilėraščiai paskelbti: *Wiersze polityczne Pierwszego rozbioru i Sejmu delegacyjnego, 1772–1775*, opracowała Barbara Wolska, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001.

11 Terry Castle, *op. cit.*, p. 12.

tuose kaip vieši pasilinksminimai. Pavyzdžiui, Paryžiuje 1716 m. pradėti rengti *bals de l'Opéra*, vieši renginiai, kurie perkėlė kultūrinį centrą iš dvaro (Versalio) į miesto aplinką. Skirtingai negu dvaro pasilinksminimai, šie neturėjo šeimininko, o įėjimo mokestis, nors didelis, nebuvo kliūtis patekti į juos tiems, kas negalėdavo dalyvauti dvaro šventėse dėl kilmės. Į Paryžiaus balius susirinkdavo šimtai ir net tūkstančiai asmenų¹². Londone 1713 m. pirmą kaukių balių surengė Prancūzijos ambasadorius savo rezidencijoje ir užkrėtė šiuo pasilinksminimu britus¹³. Spartų maskaradų populiarėjimą Londone rodė laikraščiuose reguliariai spausdinami jų skelbimai. Antroje amžiaus pusėje laikraščiuose atsirado atskira skiltis, kurioje buvo aprašomi išskirtiniai kaukių baliai¹⁴. Terry Castle pastebi, kad XVIII a. londoniečiams maskaradai su jų erotiška, maištinga ir paslaptinga dvasia, buvo nemažiau įdomūs nei aktualūs politiniai įvykiai¹⁵.

XVIII a. kaukių baliai turėjo sąsają su senosiomis karnavalo tradicijomis. Klasikiniai maskaradų bruožai – slėpimasis po kauke, persirengimas, žodinis ir fizinis laisvumas – buvo tradiciniai karnavalo elementai, susiję su tokiais fenomenais, kaip senovės romėnų Saturnalijos, viduramžiais vykusios karnavalinės eisenos¹⁶. Tačiau maskaradai skyrėsi nuo kitų karnavalo linksmybių, nes turėjo komercinį pobūdį ir buvo sekuliarūs renginiai. Juose tvyrojo teatrališkumo dvasia, tačiau kaukių baliai paprastai neturėjo jokios programos¹⁷. Klasikinės karnavalų šventės vykdavo atvirame ore, miesto gatvėse, o XVIII a. maskaradai, priešingai, buvo atskirti nuo gatvės – vyko uždaroje patalpose, neretai kuriant išskirtinumo įspūdį¹⁸. Paweł T. Dobrowolskis pastebėjo, kad toks buvo kaukių balių paradoksas: maskaradai buvo reklamuojami kaip aukštuomenę sutraukiantys pasilinksminimai, tačiau tarp pasaulietinių institutų išsiskyrė būtent tuo, kad juose realiai maišėsi luomai¹⁹.

¹² Paweł T. Dobrowolski, *op. cit.*, p. 45.

¹³ *Ibid.*, p. 47.

¹⁴ Terry Castle, *op. cit.*, p. 3.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*, p. 11.

¹⁷ *Ibid.*, p. 20.

¹⁸ Pvz., Londone maskaradų rengėjai dėl komercinės sėkmės siekė sudaryti prabangos ir elitiškumo įspūdį, nors bilietų kainos nebuvo labai didelės. Žr. Paweł T. Dobrowolski, *op. cit.*, p. 35, 37.

¹⁹ *Ibid.*, p. 38.

ATR kaukių balių tradicija buvo sena, tačiau ilgą laiką tai buvo aukštuomenės pramoga²⁰. Kaukių baliai tebebuvo aktyviai rengiami didikų dvaruose ir XVIII amžiuje. Štai Mykolas Ksaveras Sapiega dienoraštyje mini 1752 m. padieniui dvare rengtus maskaradus²¹. Įprasti karnavalinio meto pokyliai su maskaradais buvo ir Radvilų dvaruose²². Tačiau vieši kaukių baliai, lenkiškai vadinti *redutais*, kaip buvo minėta, buvo naujas, tik XVIII a. atsiradęs reiškinys. Kitowiczius, rašydamas apie Augusto III laikų papročius, kiek pavėlina *redutų* atsiradimo ATR datą, nei anksčiau minėtoji: jo teigimu, *redutai* atsirado Varšuvoje Augusto III valdymo viduryje, matyt, 4 ar 5 dešimtmetyje. Anot jo, iš pradžių jie buvo rengiami vienoje vietoje nuo Naujųjų metų iki Pelenų dienos dukart per savaitę: antradienį ir ketvirtadienį. Keliolika metų juos rengė vienas asmuo – italų kilmės Varšuvos gyventojas Salvadoras. Augusto III valdymo pabaigoje *redutai* pritraukdavo vis daugiau žmonių ir jie pradėti rengti keliose vietose, be to, vykdavo ilgesnį laikotarpi: šešias savaites prieš adventą ir šešias prieš gavėnią, jau penkias dienas per savaitę nuo sekmadienio iki ketvirtadienio. Anot Kitowicziaus, greitai kaukių baliai pradėti rengti ir kituose miestuose, taip pat ir Vilniuje²³.

Apie Vilniuje rengtus kaukių balius laikraščiai pranešdavo nuo XVIII a. 8 deš., tačiau nėra žinoma, ar jie organizuoti reguliariai. Liudas Glemža aprašė vėlesnio dešimtmečio *redutų* rengimo Vilniuje peripetijas, kurios siejosi su Franciszeko Rýxo asmeniu. Šis valdovui artimas žmogus iš pradžių išsirūpino monopolinę teisę visiems reginiam, mokamoms viešoms pramogoms ir *redutam*s Varšuvoje, tuomet sumanė išplėsti savo veiklą į Vilnių²⁴. 1780 m. Vilniaus magistratas sudarė su Rýxu sutartį, pagal kurią jis vienintelis galėjo mieste rengti maskaradus ir laikyti kavines. Jam

20 Išliko žinių apie XVII a. valdovo dvaruose rengtus Užgavėnių šventimus. Bene pirmas aprašytas karnavalinis vaidinimas Lietuvoje įvyko 1644 m. sausio 20 d. Vilniaus žemutinėje pilyje. Žr. Liudas Glemža, *op. cit.*

21 Sapiega rašo, kad Slanime 1752 m. vasario 13 d. surengtas kaukių balius, vasario 14 d. – „balius su kaukėmis“, vasario 15 d. – „balius, gausiai dalyvaujant kaukėms“. Žr. Tomasz Ciesielski, *op. cit.*, p. 205–206.

22 *Ibid.*, p. 207.

23 Jędrzej Kitowicz, *op. cit.*, p. 300–304.

24 Franciszekas Rýxas buvo spalvinga asmenybė: kilęs iš Flandrijos ir savo karjerą Respublikoje pradėjęs kaip LDK pakanciero Mykolo Antano Sapiegos korpėjas, vėliau Rýxas tapo valdovo Stanislovo Augusto kamerdineriu, 1768 m. buvo nobilituotas, įgijo karaliaus dvaro šambeliono titulą ir praktiškai tvarkė karaliaus asmeninį išdą. Žr. Karyna Wierzbicka-Michalska, Jerzy Michalski, „Rýx Franciszek“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1991–1992, t. 33, p. 597–601.

buvo nurodyta atidaryti ir viešąjį miesto teatrą²⁵. Tačiau gavęs monopolines teises, Ryxas nesirūpino nei teatro atidarymu, nei loterijų bei kaukių balių rengimu, dėl ko nuolat skundėsi vilniečiai²⁶. 1792 m. magistratas kreipėsi į Policijos komisiją ir pranešė, kad mieste atsirado keletas asmenų, kurie su-tiktų rengti kaukių balius. Magistratas kiek nuogaštavo dėl per didelio pa-silinksminimų vietų skaičiaus, kuris, matyt, galėjo kelti grėsmę miestiečių moralei: „keletas tokių vietų amatininkams, tarnams ir kitiems žmonėms gali labiau pakenkti, nei atnešti naudos“²⁷. Tačiau galų gale maskaradus buvo leista rengti su sąlyga, kad jų organizatoriai mokės 83 raudonųjų auk-sinų mokestį į miesto kasą, informuos apie savo veiklą miesto ir valstybės pareigūnus, nedidins nustatytų bilietų kainų, netriukšmaus ir bažnytinių švenčių dienomis nekels linksmybių. Maskaradų rengimo teisė Vilniuje buvo suteikta trims asmenims, tarp kurių buvo ir Vilniaus pirklys Jonas Mileris (Jan Miller, Muller). Jo rengiamos loterijos ir kaukių baliai vyko išnuomotuose LDK kanclerio Aleksandro Sapiegos rūmuose Antakalnyje²⁸. Vilniaus miestiečiui Jonui Darevskiui buvo suteikta teisė Tyzenhauzų rū-muose Vokiečių g. rengti mažuosius maskaradus, į kuriuos buvo nustatyta įėjimo bilieto kaina – 1 auksinas, dvigubai mažesnė negu Milerio rengtuose kaukių baliuose²⁹. Maskaradai ir XIX a. tebebuvo populiariausias karnava-linio sezono renginys Vilniuje³⁰, skirtingai negu, pavyzdžiui, Londone, kur viešų kaukių balių populiarumas užgeso, baigiantis XVIII amžiui³¹.

Kitowiczius rašė, kad *redutuose* „pramoga buvo trejopa: šokis, žai-dimas kortomis ir vienas kito apžiūrinėjimas“³². Renginyje nemokami buvo tik „šviesa ir kapela“, už kitką reikėjo brangiai mokėti, pavyzdžiui, vandens

25 Liudas Glemža, *op. cit.*

26 Po vilniečių skundų 1790 m. asesorių teismas Ryxui paliko išskirtinę teisę rengti loterijas ir kaukių balius, laikyti kavines ir dar kartą nurodė per metus atidaryti teatrą. Tuomet Ryxas kaukių balių organizavimo teises neoficialiai už didelį mokestį perleido Vilniaus pirkliui Jonui Mileriui. 1791–1792 m. skundai dėl Ryxo neveiklumo nenuitilo, be to, atsirado daugiau norinčių rengti viešuosius renginius Lietuvos sostinėje. Žr. Liudas Glemža, *op. cit.*

27 Liudas Glemža, *op. cit.*

28 Mileris nuolat kėlė bilietų kainas, juos pardavinėjo už 3 auksinus, nors magistrato buvo nustatyta 2 auksinų bilieto vertė, dėl to sulaukė ne tik miesto valdžios įspėjimų, bet ir piniginių baudų. Žr. Eduardas Brusokas, Liudas Glemža, „Vilniaus savivaldos struktūra ir organizacija po ketverių metų seimo miestų reformos (1792, 1794 m.)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008, t. 1, 2009, p. 54.

29 Liudas Glemža, *op. cit.*

30 Reda Griškaitė, *op. cit.*

31 Terry Castle, *op. cit.*, p. 3.

32 Jędrzej Kitowicz, *op. cit.*, p. 301

stiklinė kainavo 12 grašių³³. Bet tai nesumenkino *redutu* populiarumo. Anot Kitowicziaus, populiarumą lėmė materialiniai dalykai:

Žmonės skaičiavo – nežinau, teisingai ar klaidingai, – kad mažiau kainuoja Užgavėnės, leidžiant jas mieste redutuose su žmonėmis ir dukromis, negu kaime, kur reikėdavo priimti kompaniją su tarnais ir arkliais, juos visus maitinti, apgyvendinti ir gerti, kartais aukojant sveikatą.³⁴

Tačiau abejotina, kad kaukių baliai traukdavo žmones galimybe pigiau pasilinksinti. Juose mielai rinkdavosi ne tik iš dvarų į miestą atvykusi bajorija, bet ir miestietija. Akivaizdu, kad buvo kažkas kito, kas sutraukdavo minias į šią pramogą ir kas skatino aukštuomenę išeiti iš siauros savo dvaro ir klientūros aplinkos. Veikiausiai labiausiai žmones masinantis dalykas buvo unikali galimybė peržengti įprastos aplinkos ribas ir pasislėpus po kauke elgtis taip, kaip nederėjo jų luomui, lyčiai ir statusui. Kaukė buvo būdas paslėpti tapatybę ir kartu būdas naudotis neribota laisve.

Kaukių baliuose paprastai nebuvo paisoma įprastos socialinės tvarkos, pavyzdžiui, jie buvo vienintelė vieta, išskyrus bažnyčią, kur moterims buvo leidžiama ateiti be priežiūros³⁵. Patraukli buvo ir erotiška kaukių balių atmosfera. Paslėpus veidą, labiau akcentuotas kūnas, o kostiumo kuriamas atsiskyrimas nuo tikrojo identiteto vedė prie tradicinės moralės nepaisymo³⁶. Apie kaukių balius rašė žmonės visada pažymėdavo dideles spūstis juose³⁷, o tai lėmė didesnę kūniško kontakto galimybę, kuri nebuvo toleruojama kitomis aplinkybėmis. Europos miestuose maskaraduose dažnai dalyvaudavo ir prostitutės, kas dar labiau stiprino erotinę renginio atmosferą³⁸. Iš Mintaujos atvykęs literatas ir istorijos profesorius Friedrichas Schulzas mini, kad ir Varšuvos *redutuose* gausiai dalyvaudavo gatvės merginos (*dziewczęta uliczne*)³⁹.

33 *Ibid.*

34 *Ibid.*, p. 303.

35 Terry Castle, *op. cit.*, p. 32.

36 *Ibid.*

37 P.vz., Tomaszo Kajetano Węgierskiego eilėraštyje „Ostatni wtorek“, skirtame *redutam*, refrenu kartojamas šūksnis: „Co za ścisk!“ „Co za tłok!“ (Kokia spūstis! Kokia kamštis!); Tomasz Kajetan Węgierski, „Ostatni Wtorek“, [interaktyvus], [žiūrėta 2019-10-25], https://pl.wikisource.org/wiki/Poezye_Tomasza_Kajetana_W%C4%99gierskiego/Ostatni_Wtorek

38 Terry Castle, *op. cit.*, p. 32.

39 Fryderyk Schulz, *Podróże Infłantezyka z Rygi do Warszawy i po Polsce w latach 1791–1793*, Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, 1956, p. 184–185.

Kitowiczius taip pat aprašė amoralias pramogas Varšuvos kaukių baliuose, bet kaip „vienintelį dalyką, kurį galėtumėm pavadinti blogu ir netinkamu“⁴⁰. Jis rašė, kad kaukių baliuose be viešų salių ir kambarių, atvirų visai draugijai, antreprenieriai laikė atskirus kambarius su savais raktais. „Kaukėtas kavalierius prašydavo tokio rakto, sumokėdavo už jį, tuomet palydėdavo ten dama, su kuria buvo susitaręs, ir pasilinksminęs grįždavo į draugiją“⁴¹. Kitowiczius suverčia kaltę dėl amoralumo gobšiams antreprenieriams, kurie tokius dalykus sumanė, kad gautų sau daugiau pajamų. Kituose miestuose, anot jo, „nebuvo tam vietos, vien tik Varšuvoje, kur *re-dutams* nuomoti dideli rūmai“⁴². Autorius teigia, kad *redutuose* „visos kitos pramogos buvo padorios“. Tačiau toliau pats aprašo kitą būdą, kaip kaukių balių dalyviai galėjo „gauti gėdingus malonumus“:

kieme priešais rūmus visą naktį stovėjo samdytos karietos. Kas norėjo pasivogti svetimą žmoną ar dukrą valandėlei, slapčia išeidavo su ja iš *redutu*, sėsdavo į karietą ir važiuodavo į kokius namus arba važinėdavo nutolusiomis gatvėmis, tuomet grįždavo į *redutus* atskirai ir įsimašydavo į draugiją.⁴³

Toks paleistuvavimas suklestėjo, anot jo, Stanislovo Augusto laikais. Ciesielskis pastebi, kad pagal išlikusius atsiminimus nepavyksta patikrinti nuomonės apie didelį pasileidimą, vyraujančią kaukių baliuose, nes informacijos apie juos šiuose šaltiniuose nėra⁴⁴.

Maskaradų kostiumai taip pat kūrė galimybę atsidurti už savo luomo ribų. Simptomiškas buvo 1729 m. Londono laikraščio pranešėjo pastebėjimas, kad maskarade „visi vilki aprangą, kuri pristato jį kaip priešingą, nei jis yra“⁴⁵. Castle šią kaukių balių ypatybę įvardija „paradoksaliai sistemiška anarchija, *discordia consors*“. Anot jos, santykis tarp kostiumo ir jo dėvėtojo buvo ironiškas – kunigaikštienės persirengdavo pienininkėmis, tarnai – persų karaliais, sąvadautojai – vienuoliais, jaunos merginos – husarais⁴⁶. Respublikoje rengtuose maskaraduose taip pat mieliausiai buvo

40 Jędrzej Kitowicz, *op. cit.*, p. 302.

41 *Ibid.*

42 *Ibid.*

43 *Ibid.*, p. 303.

44 Tomasz Ciesielski, *op. cit.*, p. 215.

45 Terry Castle, *op. cit.*, p. 5.

46 *Ibid.*

persirengiama žemesnės kilmės ar svetimų kultūrų personažais. Schulzas rašė, kad Varšuvos *redutuose* vyrai dažniausiai vilkėdavo sargybinių, vežėjų, vienuolių, kazokų, žydų, velnių, šikšnosparnių kostiumus, o moterys persirengdavo kaimietėmis, žydėmis, rusėnų valstietėmis, turkėmis⁴⁷. Poetas Józefas Kobański, kaukių baliui paskyręs eilėrašį „Oda na maski krakowskie“ (Odė Krokuvos maskaradui), rašė: „Ten matomi visų amžių rūbai, mada“, tarp kaukių paminėjo „turką, graiką, ispaną ir senovės romėną“⁴⁸. Kitas poetas Tomaszas Kajetanas Węgierskis eilėrašyje „Ostatni wtorek“ (Paskutinis antradienis) nurodė maskarade dalyvaujantį turką, husarą, ispanę, amazonę⁴⁹. Kostiumams didelę įtaką darė Venecijos karnavalai, todėl pagal jų tradiciją naudotasi komedijos *dell'arte* personažais, taip pat neutralaus pobūdžio *domino* kostiumais – apsiaustais ir kaukėmis. Tokių kostiumų populiarumą vaizdžiai demonstruoja Giovanni Battista Lampi tapytas Stanislovo Augusto Poniatovskio portretas, kuriame valdovas vaizduojamas vilkįs venecijietišką karnavalo kostiumą su balta kauke⁵⁰. Mažiau idealizuotą požiūrį į Varšuvos pramogas išreiškęs dramaturgas ir publicistas Julianas Ursynas Niemcevičius (Julian Ursyn Niemcewicz) užsiminė ir apie vyrų lyčiai nederamus pasipuošimus. Atsiminimuose jis rašė: „Tikru pokštų ir pasileidimo teatru buvo *redutai*. <...> Visi ten dėvėjo domino arba kitokias kaukes, visi, net vyrai, parausvinti“⁵¹.

Laikai, „kai viskas slepiama po kauke“

Janusz Ryba, tyrinėjęs XVIII a. ATR aukštuomenės gyvenimą, rašo apie Apšvietos laikais vykusią kasdienybės *maskaradizaciją*, arba Apšvietos *maskaradomaniją*⁵². Maskaradą jis apibrėžia plačiai – juo vadina

47 Fryderyk Schulz, *op. cit.*, p. 185.

48 Józef Kobański, „Oda na maski krakowskie w karnawał 1774 w bandzie

J. W. Humienieckiej, miecznikowej koronnej“, in: *Wiersze polityczne Pierwszego rozbioru i Sejmu delegacyjnego, 1772–1775*, opracowała Barbara Wolska, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001, p. 237.

49 Kajetan Tomasz Węgierski, *op. cit.*

50 <http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/docmetadata?id=5127>. Kitas pavyzdys – Stanislovo Augusto dvaro tapytojo Jano Bogumilo Plierscho turto inventoriuje minimas kaukių balius kostiumas: „Maskaradinis juoda šilko apsiaustas ir juoda kaukė“, Aleksandra Bernatowicz, *Malarze w Warszawie czasów Stanisława Augusta. Status, aspiracje, twórczość*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016, p. 238. M. K. Sapięga dienoraštyje mini kaukių balių, kuriame Mykolas Antanas Sapięga pasipuošė Venecijos kilmingojo kostiumu, o jo žmona vilkėjo „vyrišką domino“. Žr. Tomasz Ciesielski, *op. cit.*, p. 205–206.

51 Cituota iš: Ewa Nofikow, *op. cit.*, p. 91.

52 Janusz Ryba, *Maskarady oświeconych*, p. 9.

„įvairius žmogaus veiksmus, turinčius tikslą pakeisti išvaizdą ir tapatybę, apsimesti arba suklaidinti“⁵³. Prie maskaradų Ryba priskiria XVIII a. paplitusius „maskaradiškus *happeningus*“, pavyzdžiui, laisvo scenarijaus Rytų karavano atvykimo vaidinimus⁵⁴, persirengimus-mistifikacijas⁵⁵ ir net architektūrinius maskaradus, kaip valstiečių kaimelių imitacijas dvaruose⁵⁶. XVIII a. kultūrai, anot jo, taip pat labai būdingas tapatybės slėpimas keliaujant: dažnai *incognito* keliauti pasirinkdavo elito atstovai, ypač valdovai ir jų šeimos nariai. Maskuojantis buvo pakeičiamas ne tik vardas, bet ir lytis, pavyzdžiui, kunigaikštienė Izabelė Čartoriska keliavo po Europą persirengusi pažu⁵⁷.

Ryba polinkį į maskaradus aiškina tuo, kad virš Apšvietos elito tvyrojo nuovargio aura, sukianti norą veikti netikėtai, nustebinti, pasikeisti, rizikuoti⁵⁸. Manychiau, kad tai per daug supaprastintas vaizdas. Ewa Nofikow taip pat prieštaravo Rybos nuomonei, kad maskaradai galėjo „numalšinti fizinį naujumo ir kitoniskumo poreikį“⁵⁹. Toks įsivaizdavimas atrodo pernelyg naivus. Nofikow nuomone, maskaraduose elgesio ir santykių sąlygiškumas, tuo pačiu dirbtinumas buvo aiškiai matomas. Nuostabos kategorija ir siekis nuolat nustebinti kilo būtent iš įpročių ir stereotipų laužymo⁶⁰.

Istorikai XVIII amžių ne kartą yra pavadinę „persirengimų / maskavimo amžiumi“ (*the age of disguise*)⁶¹. Be abejo, turėta omenyje ne tik maskavimo veido ir kūno kauke bei kostiumu. Dobrowolskis yra pastebėjęs, kad XVIII amžius, paprastai įvardijamas Proto amžiumi, kartu buvo, kaip

53 *Ibid.*, p. 19.

54 Prie tokių *happeningų* priskirtina ir valdovo sutikimo Aleksandro Oginskienės dvare Siedleuose programa, turėjusi maskarado pobūdį: rūmų parke karalių sutiko personažai, persirengę turkais, graikais, pirkliais iš Kinijos, venecijiečiais, čigonais, baškirais. Žr. Janusz Ryba, *Maskarady oświeconych*, p. 31; Idem, *Oświeceniove tutti frutti*, p. 41–56.

55 Ryba pateikia Adomo Kazimiero Čartoriskio atvykimo į Varšuvą, apsimitus persų burtininku, pavyzdį. Žr. Janusz Ryba, *Maskarady oświeconych*, p. 41.

56 Tokį kaimelį turėjo Adomas Kazimieras ir Izabelė Čartoriskiai Povonzkuose prie Varšuvos. Žr. Janusz Ryba, *Oświeceniove tutti frutti*, p. 33–40.

57 Janusz Ryba, *Oświeceniove tutti frutti*, p. 19–32.

58 Janusz Ryba, *Maskarady oświeconych*, p. 18.

59 „Persirengiama turkais, arabais, rytų turtuoliais ar plebėjais, kad nors akimirakai pasiduotų įsitikinimui apie pakeistą tapatybę. <...> Ši dekoracija suteikė galimybę patirti patrauklias keliones erdvėje ir laike: galima buvo ne tik pasijausti arabu, turku ar kinu, bet taip pat akimirkai turėti iliuziją buvimo Kinijoje, Arabijoje, Turkijoje ar Antikinėje Romoje“. Žr. Janusz Ryba, *Maskarady oświeconych*, p. 17

60 Ewa Nofikow, *op. cit.*, p. 81.

61 Terry Castle, *op. cit.*, p. 5.

nebūtų paradoksalu, laikotarpis, kai persirengimai, tikrosios tapatybės slėpimai, mistifikacijos buvo pasiekę didžiausią mastą⁶². Apšvietos racionalizmo triumfas, anot jo, kartu buvo nuolatinio netikrumo laikotarpiu. Neveltui to meto grožinė literatūra buvo pilna protagonistų, kurių statusas yra neaiškus, laikomas paslapyje arba nežinomas. Našlaičiai, pamestinukai, moterys, persirengusios vyrais, tarnai – ponais ar poniomis, kurių rizikingus nuotykius aprašo Apšvietos apsakymai ir dramos, parodo nuolatinį galynęjimąsi su tapatybės problema⁶³. Dobrowolskis pastebi, kad maskavimasis suteikė hierarchiškai visuomenės vaidmenų sanklodai ambivalentiškumo, neaiškumo ir sąmoningo žaidimo elementą⁶⁴. Maskaraduose buvo akivaizdžiausiai realizuojamas polinkis kurti iliuziją ir apgaule, kurios vieniems buvo kontroliuojamo viešo žaidimo elementas, kitiems – būdas užmaskuoti savo, dažnai žemesnę, visuomeninę padėtį⁶⁵.

Visuomenės, kurioje apsimitinėjama ir bandoma pasisavinti svetimą tapatybę, kritika buvo dažna sentimentalistinės literatūros tema. Pavyzdžiui, Vilniaus literatas Vincentas Ignacas Marevičius (Wincenty Ignacy Marewicz), kritikuodamas savo laiko visuomenę, rašė, kad dabar „visi slepiasi po kaukėmis“. Norėdamas parodyti gyvenimo mieste ydas, jis vaizdavo jo gyventojus, apsimitančius tuo, kuo nėra:

Pažvelkime dabar į tas minias gatvėse. Prancūzas, jojantis ant greito žirgo, tai moteris, nedėkinga Kūrėjui dėl jai duotų dovanų, atmetanti Jo darbą, kad ne vyru ją sutvėrė, bet moterimi, besistengiant apgauti pasaulį ir išeiti iš savo lyčiai deramų ribų. Tas kitas pabalintas, parausvintas ir iškvėpintas visokiais parfumais dabita yra buduaro riteris, besivaržantis su damomis, ar jis joms, ar damos jam meilintis turi. <...> Išvaizdą turi teatrališką, o jo jausmai, sprendimai ir ketinimai – apgaviko <...> Dabar pažiūrėk į tą madingą karietą, kuri prie mūsų artėja. Ji turi garbę talpinti savyje tris labai svarbius žmones, kurie dėl jų vardo didybės ir titulų prašmatnumo, autoriteto, puikumo ir delikačios sveikatos nedrįsta ir trijų žingsnių pėsčiomis žengti, liepia iš gatvės į gatvę iškilmingai pervežti. Vienas jų Lenkijoje vadinasi Baronas de Mada, prancūzų kariuomenės pulkininkas, o užsienyje buvo odininko, gerai išdirbančio avių odą vieno prancūzų pulkininko dvare, sūnus, apvo-

62 Paweł T. Dobrowolski, *op. cit.*, p. 9.

63 *Ibid.*, p. 43.

64 *Ibid.*, p. 7.

65 *Ibid.*

gęs tą pulkininką ir pabėgęs į Lenkiją. Kitas vadinasi Grafas de Etiketetas, slaptas užsienio tarėjas, kadaise buvęs arklių felčeris pas vieną grafa, kurį nužudęs kelyje ir paėmęs pinigus atvyko į Lenkiją <...> Žiūrėk į tas dvi damas po žaliu lietsargiu. Ta viena, pasipūtusia mina, yra paprasta darbininkė, kuri visą savaitę sunkiai dirba ir badauja, sutaupydama po kelis grašius per dieną, kad šventadienį galėtų pas kirpėją dviejų aukštų šukuoseną sukelti ir pasirodyti su keista mina tarp susibūrusių žmonių. Kita šalia yra senienų pardavėja, galinti parduoti už įvairią kainą meilės viliones [...].⁶⁶

Sąmoningai apgaule programavę maskaradai, vos atsiradę, taip pat susilaukė kritikos. Jie buvo smerkiami dvasininkų, pamfletistų ir publicistų, kurie manė, kad kaukių baliai sudaro grėsmę visuomenės moralei. Pasirodė daug raizinių, satyriškai vaizdavusių maskaradus kaip amoralią pramogą⁶⁷. Kritinės pastabos maskaradų atžvilgiu siejosi su Jeano-Jacque'o Rousseau idėjomis, kuriam miesto aprangos konvencijos, juolab persirengimai, buvo moralinės degradacijos ir natūralių visuomenės ryšių irimo simptomas⁶⁸.

Grožinėje literatūroje į kaukių balius žvelgta ambivalentiškai – jie galėjo tapti ištvirkavimo ir laisvės, melo ir malonumo simboliiais, nors paprastai maskaradai vis dėlto sieti su moralės klausimais ir tapatinti su ištvirkusių, malonumų siekiančių žmonių vaizdiniu⁶⁹. Poetas ir publicistas Adomas Stanislovas Naruševičius (Adam Stanisław Naruszewicz) eilėraštyje „Reduty“ (Redutai) pasitelkė kaukių balių vaizdinį to meto visuomenės kritikai: *reduty* įsigalėjimą jis siejo su visuotine veidmainyste, tapatybės slėpimu, pasirinktų vaidmenų apgaule⁷⁰. Jo eilėraščio teksto kompozicija paremta analogija tarp *reduty* netvarkos bei Respublikos situacijos:

Pilna kaukių mieste, kad veikiausiai vos

Trečdalis [su jomis] nevaikšto kvailiojančioje Varšuvoje.

Kur tik eisi, nepažįstamas veidas; retas žmogus, kuris

66 [Wincenty Ignacy Marewicz], *Projekt nieuskuteczniomy prozą i wierszem Wincentego Ignacego Marewicza, Rotmistrza Woiewództwa Trockiego*, w Warszawie, 1788, p. 42–51.

67 Aistringiausi kritikai žiūrėjo į maskaradus kaip į „kultūrinės epidemijos“ šaltinį, pvz., 1724 m. pamoksle Londono vyskupas sakė, kad maskaradai yra prancūzų sąmokslas, siekiantis pavergti tikrus britus, sėjant juose pasileidimą ir išlepimą. Žr. Terry Castle, *op. cit.*, p. 2, 7.

68 Paweł T. Dobrowolski, *op. cit.*, p. 72.

69 Terry Castle, *op. cit.*, p. VIII.

70 Adam Naruszewicz, „Reduty“, in: *Wiersze polityczne Pierwszego rozbioru i Sejmu delegacyjnego*, p. 260–269.

Kilminga kauke neprisidengtų,
Koks bebūtų luomas, prigimtis ir amžius,
Tampa nagingų rankų pagaminta figūra.⁷¹

Naruševičiaus eilėraštyje maskarado „apverstas pasaulis“ atrodo ne kaip karnavalo linksmybės ypatybė, o kaip „apsivertusių“, t. y. netikrų žmonių pasaulis. Jame taip pat matome moralinės degradacijos metaforą:

Vargingumas prabangiuose auksaplaukiuose slepiasi,
Kvailiams baltos filosofų barzdos tįso,
Moterys sėdi ant žirgų, o vos ne kiekvienas vaikinys – tai boba:
Neturi drąsos, nei ištvermės, silpnos mintys ir rankos;
Senoliai persirengia nežabotais pantalonais,
Jaunikliai – arlekinas su lapių uodegomis,
Nosys – kaip vynuogės, pilvai – kaip trinkos.
Lengvabūdiškumas, ambicija, interesas amžiną puotą kelia –
Striksi lenkas ant vienos kojos, svetimas groja.
Ar pasaulis apsivertė, ar žmonės ant jo?⁷²

Kaukių baliai ir socialinė hierarchija

Kaukių baliai, kaip jau buvo pastebėta, suteikė galimybę bendrauti skirtingų luomų žmonėms, kas paprastame gyvenime nebuvo sveikintina ir netgi baustina. Ypač žmonės iš aukštesnių sluoksnių baiminosi gėdos, kuri būtų užtraukta jiems ir jų šeimoms, būnant blogoje draugijoje⁷³. Beje, Londono maskaraduose vakaro pabaigoje kaukės buvo nusiimamos, taip atskleidžiant tapatybę ir pabrėžiant ribą tarp luomų. Respublikos miestų maskaraduose tokios praktikos, berods, nebuvo.

Kitowiczius rašo, kad siekiant neatskleisti luominės tapatybės, į *redutus* negalima buvo eiti su ginklu ir be kaukės, taip pat negalima buvo at-

71 *Ibid.*, p. 260.

72 *Ibid.*, p. 260–261.

73 Iškalbingą pavyzdį, kuriame matyti, kad vieši kontaktai su žemesnio luomo žmonėmis buvo laikomi gėdingais, pateikė Dobrowolskis, aprašęs, kaip viena Londono kilminga dama skundėsi moteriškam mėnraščiu, kad koncerte parke sutiko jauną, labai elegantiškai apsirengusią damą ir pamačiusi, kad ši blogai jaučiasi, užleidusi jai vietą, bet kai paaiškėjo, kad ši yra batsiuvio dukra, aukštuomenės dama patyrusi tokią gėdą, kad nebegalėsianti pasirodyti koncertuose visą sezoną. Žr. Paweł T. Dobrowolski, *op. cit.*, p. 42–43.

sivesti tarnų. Tiesa, aukščiausio rango asmenys kaukes galėjo nusiimti arba apskritai jų nedėvėti, o tik prisirišti prie rankos arba užkišti už skrybėlės:

nes kaukė buvo privaloma tik todėl, kad kompanijoje būtų lygybė, kad už vieno-
dą sumą linksmintųsi be įžeidinėjimų ir garbės pamynimo. Žemos kilmės žmogus,
jei nusiimdavo kaukę, pats save išstumdavo iš bendrijos su kilmingaisiais, bet kol
buvo su kauke, niekas negalėjo jo paniekinti ir jam pakenkti, net jei žinotų, kad tai
nekilmingas žmogus <...> Batsiuovys, siuvėjas ir bet koks kitas amatininkas, prisi-
dengęs kauke, linksminosi lygiai su ponais. Bet jei tik nusiimtų ją ir norėtų su kuo
kilmingesniu elgtis familiariai, tuoj pat sulauktų pasipriešinimo.⁷⁴

Kitowiczius pastebi, kad kilmingieji taip pat vengdavo nusiimti kaukes, siekdami anonimiškumo, nes „nenorėjo būti atpažinti, kai vyras buvo sekamas žmonos ar meilužė meilužio“⁷⁵. Anot jo, „tik tie, kas neturėjo priežasties slėptis ar sekti, po vieno ar dviejų salių apėjimų, nusiimdavo kaukes, kad galėtų laisviau pakvėpuoti“⁷⁶.

Schulzas pastebėjo, kad Varšuvoje 10 deš. kaukių baliai pradėti rengti dviejose vietose, kurios skyrėsi bilietų kaina, taip pat aplinka ir besirenkančia publika: teatro salėje *redutai* buvo daug prabangesni, svečių kostiumai – kruopščiau parengti, šiuose baliuose mažiau šokta ir ieškota rafinuotesnių pramogų, o *redutai* Radvilų rūmuose vyko ne tokiose puošniosiose ir tvarkingose patalpose, bilieto kaina buvo pora auksinų mažesnė, o „kaukių laisvė didesnė“. Į pastaruosius *redutus* žmonės ateidavo ir be kaukių, jei tik nenorėdavo slėptis, juose buvo daugiau šokama, nes tuo dažniausiai mėgavosi žemesnio sluoksnio žmonės⁷⁷. Vilniuje, kaip buvo minėta, panašiu metu taip pat rengti „didieji“ ir „mažieji“ *redutai*, kurių bilietų kaina buvo skirtinga, tad veikiausiai ir publika galėjo rinktis iš skirtingų sluoksnių.

Įdomu, kad karininkas su kareiviais, kurie saugodavo *redutų* ramybę, turėjo užduotį atpažinti, kokia triukšmaujančio dalyvio luominė tapatybė ir elgtis su juo atitinkamai pagal spėjamą statusą:

74 Jędrzej Kitowicz, *op. cit.*, p. 300–301.

75 *Ibid.*, p. 301.

76 *Ibid.*

77 Fryderyk Schulz, *op. cit.*, p. 184.

Kas imdavo triukšmauti, iškart karininko ir kareivių būdavo išvedamas už durų, ten turėjo nusiimti kaukę. Karininkas spręsdavo apie asmenį ir savo nuožiūra su juo pasielgdavo (*podług swego rozsądku*). Jei išvestas žmogus buvo pripažįstamas nekilmingu, liepdavo jį suimti ir nuvesti į areštinę arba išvanoti nugarą lazda. Jei triukšmadariai būdavo kilmingi žmonės, karininkas tik taip nubausdavo, kad daugiau nebeleisdavo į *redutus*, o besivaidiję kitą dieną savo teises gynė įstatymu arba dvikova, šiuo antruoju būdu dažniau, kai kalba ėjo apie negarbę arba kai buvo įžeista moteris.⁷⁸

Schulzas rašė, kad aukštuomenės narės visais atvejais maskavosi nuo galvos iki pėdų, ypač jei atvykdavo be vyrų, tačiau jis taip pat pastebėjo, kad moterų statusą galima buvo lengvai atpažinti pagal kostiumų skoningumą⁷⁹.

Nofikow priskiria *redutus* prie „visuomenės demokratizacijos įrankių“⁸⁰. Iš tiesų XVIII a. antroje pusėje visuomenėje vyko poslinkiai distancijos tarp luomų mažėjimo linkme: to meto publicistikoje imta akcentuoti miestiečių luomo reikšmę kuriant visuotinį gėrį, idealizuota valstietija kaip esmingiausia, geriausia tautos dalis. Politiškai ir teisiškai luomų suartėjimas buvo įtvirtintas 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje. Tuo metu plačiai manifestuotos „piliečių tautos“, apimančios visus ATR luomus, idėjos, rengtos „pilietinės puotos“, į kurias rinkdavosi kartu bajorai ir miestiečiai. Tačiau netrukus Konstitucijos veikimas buvo nutrauktas, o luomų broliavimosi deklaracijos nesugriovė tų barjerų, kurie tuos luomus skyrė⁸¹. Reda Griškaitė pastebėjo, kad jau XIX a. Gabrielė Giunterytė-Puzinienė, kaukių baliuje išdrįsusi sušokti valsą su Rygos pirkliu Levenšteinu, sulaukė rimtų priekaištų. Nors moteris pusiau juokais, pusiau rimtai sakė, kad nuo to „jai neatsitiko nieko bloga“, vis dėlto buvo nevalia šokti su tuo, iš kurio dar tą patį rytą pirkai pirštinaites⁸².

Tačiau XVIII a. būta entuziastų, matančių kaukių baliuose priemonę ištaisyti visuomenės nelygybę. Poetas Koblańskis, demonstravęs „os-

78 Jędrzej Kitowicz, *op. cit.*, p. 302.

79 Fryderyk Schulz, *op. cit.*, p. 185.

80 Ewa Nofikow, *op. cit.*, p. 92–93.

81 Pačiau apie tai žr. Lina Balaišytė, „Laimingos revoliucijos‘ šventės: apie Gegužės 3-iosios konstitucijos metines Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Menotyra*, 2017, Nr. 4, p. 260–273.

82 Reda Griškaitė, *op. cit.*

tencinį demokratizmą⁸³, eilėraštyje „Oda na maski krakowskie“ pabrėžė demokratinį kaukių baliaus aspektą:

Užgavėnės atkeliavo, į šoną visokie rūpesčiai!
 Tas pats Bakchas yra liaudžiai, kaip ir jums, ponai.
 Į šoną, dirbtuvės, palivarkai ir kaimai!
 Pirmąkart matau visus luomus [drauge],
 Vasaris laikinai gražina lygybę,
Redutuose matyti, kad ir valstietis yra žmogus.⁸⁴

Abejotina, kad valstiečiai iš tiesų dalyvaudavo *redutuose*, veikiau literatas turėjo omenyje visuotines linksmybes Užgavėnių metu. Luomų atskirtis, kaip jau minėta, buvo stipri, ir jos galėjo būti nepaisoma tik laikinai, o bandymai pereiti luomų ribas už baliaus ribų buvo traktuojami kaip grėsmė. Kitowiczius pažymi, kad Poznanėje *redutai* nebuvo gausūs, nes „ten bajorai nenorėjo broliautis su miestiečiais“⁸⁵.

Dobrowolskio nuomone, žaidimai su persirengimais vis dėlto tarnavo esamai tvarkai patvirtinti. Nors persirengus egzistuojančios ribos tarp skirtingų pasaulių atrodė nusitrynusios, bet amžininkų jos buvo preciziškai pažymėtos ir gerai atpažįstamos. Persirengimas prastuomenės rūbais, anot jo, turėjo papildomą prasmę – rodė, kad turtingieji žaidė varguomenę, dar labiau pažymėdami egzistuojančią ribą tarp šių pasaulių⁸⁶. Anot jo, suplanuota „kultūrinė“ apgavystė, koks buvo kaukių balius, įgalino tapatybės patvirtinimą, bet nebuvo pasiūlymas sugriauti esamą sanklodą⁸⁷. Galime sutikti su Dobrowolskio pastebėjimu, kad kaukių baliai buvo tarsi kontroliuojami (per bilietus) visuomenės saugumo vožtuvai, užtikrinantys miesto terpėje vidinę pusiausvyrą ir asimiliacijos mechanizmus⁸⁸.

Kaukių baliai ir politika

Politiškai neramiais laikais, kai ATR patyrė dalies teritorijos praradimą pirmojo padalijimo metu ir virto kaimyninių šalių įtakos kovų are-

83 Janusz Ryba, *Maskarady oświeconych*, p. 77.

84 Józef Koblański, *op. cit.*, p. 237.

85 Jędrzej Kitowicz, *op. cit.*, p. 304.

86 Paweł T. Dobrowolski, *op. cit.*, p. 74.

87 *Ibid.*, p. 75.

88 *Ibid.*, p. 77.

na, kaukių baliais imta naudotis kaip vienu iš minkštosios galios įrankių. Žinoma, kad Rusijos pasiuntinys Nikolajus Repninas Varšuvoje organizuodavo kaukių balius Jekaterinos II įžengimo į sostą, caraičio Pavlo vardinių sukaktims paminėti⁸⁹. Stanislovas Karolis Radvila surengė kaukių balių 3 tūkstančiams dalyvių Jekaterinos II gimtadienio proga⁹⁰. Vilniuje *redutai* aktyviai rengti dislokuotos rusų kariuomenės karininkų. Šie renginiai itin tiko svetimos kariuomenės karininkijai, kuri stengėsi įtraukti kuo platesnius vietinių gyventojų sluoksnius į Rusijos valdovams skirtas šventes. Pavyzdžiui, 1773 m. rusų generolas Stepanas Rževskis Vilniuje surengė Rusijos imperatorės karūnavimo metinėms šventę, kuri buvo užbaigta kaukių baliumi Oginskių rūmuose. Į jį buvo sukviesta 380 porų. Siekiant pabrėžti rusų karininko nuopelnus miesto bendruomenei, laikraštis paminėjo, kad bilietai į šį kaukių balių buvo išdalyti nemokamai, kad „buvo pasamdytos 3 kapelos, gėrimai ir visa įranga, rūmų puošyba ir iliuminacija surengta p. Generolo lešomis, o šventė prižiūrima kareivių“⁹¹.

Po pirmojo valstybės padalijimo rusų karininkai, siekdami užsitikrinti miesto gyventojų palankumą, ėmėsi rengti maskaradus reguliariai. Grėsmingos svetimos jėgos išgąsdintoje visuomenėje laikraščio pranešėjas apie šiuos renginius rašė itin nuolankiu tonu:

Visų luomų ir padėties vietiniai gyventojai, išgyvenę įvairius sunkumus, tapus komendantu Rusijos kariuomenės pulkininkui Zaborovskui patiria malonią ramybę <...> Jis, pamynęs savo interesus, gyventojams pageidaujant užleido Vilniaus kaštelionų [Oginskių] rūmus, kad ten iki šiol vargę miestiečiai turėtų pramogas ir kad visiems būtų suteikta galimybė du kartus per savaitę vykstančiuose, sargybos prižiūrimuose *redutuose* saugiai pramogauti.⁹²

Nežinoma, kiek ilgai rusų kariuomenės komandanto buvo rengiami reguliarūs kaukių baliai. Veikiausiai tiek, kiek buvo aktualu politiškai. Kaip buvo rašyta, jau 1780 m. išskirtinę *redutų* rengimo teisę gavo valdovo patikėtinis Ryxas.

⁸⁹ Apie tai plačiau žr. Lina Balaišytė, „Rusų karininkija kasdieniniame ir šventiniame XVIII a. Vilniaus gyvenime: taikaus sugyvenimo regimybė“, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 4: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė. Kasdienybės istorija*, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 229–243.

⁹⁰ Janusz Ryba, *Maskarady oświeconych*, p. 22.

⁹¹ *Gazety Wileńskie*, 1773, Nr. XLI.

⁹² *Gazety Wileńskie*, 1773, Nr. III.

Kaukių baliai taip pat rengti siekiant užmegzti glaudesnę ryšį tarp rusų karininkų ir vietinės aukštuomenės, pavyzdžiui, į Vilnių atvykus Vilniaus vaivadais Karoliui Stanislovui Radvilai, rusų pulkininkas Ivanas Ferzonas (Ferzenas) LDK raštininkienės Teresės Barboros Radvilaitės-Pacienės rūmuose „surengė kaukių balių su prabangiai ir meistriškai patiekta vakariene, skirta 140 asmenų“⁹³.

Tuo metu literatūroje kaukių baliai tapo diskusijos apie patriotizmą ir santykį su svetimumu tema. Kritiniai kūriniai smerkė pasilinksminimus sunkiu tėvynei metu. 1774 m. publikuotas anoniminis eilėraštis „Na maszkaradę niewolników“ (Belaisvių / vergų maskarade) buvo skirtas Varšuvoje vykusiams *redutam*s, kuriuose keliolika dalyvių pasirodė sukaustyti grandinėmis, vaizduodami belaisvius ar vergus. Satyrinio eilėraščio autorius kaltino besilinksminančius maskarade, kad tokiu būdu jie įteisina svetimųjų galybių primestą padėtį:

Lenkija nelaisvėje visą Europą stebina,
O lenkai su savo likimu taip susigyveno,
Kad džiaugsmu ir linksmybe prievartą pateisina,
Įkalindama grandinėmis ir tuos, kurie neužsitarnavo.⁹⁴

Satyros autorius pabrėžia ir moterų atsakomybę už situaciją valstybėje:

O jūs, dailios merginos, kurios širdis
Taip galite valdyti saldžia gاليا,
Kodėl jūs ne romietės ir ne spartietės
Esate, jeigu savo tėvynės negandas matote,
Jūsų galioje mintį iškelti, viltį suteikti,
Kamilus ir Scipijonus, Regulus pagimdyti.
Ne niekšinga prabanga turėtų jums rūpėti.
Tegu užsitarnauja lenkai savas linksmybes.⁹⁵

⁹³ *Gazety Wileńskie*, 1778, Nr. XXV.

⁹⁴ „Na maszkaradę niewolników“, in: *Wiersze polityczne Pierwszego rozbioru i Sejmku delegacyjnego*, p. 240.

⁹⁵ *Ibid.*

Satyra tuoj pat susilaukė atsako, ir anonimas parašė atsakymą moters vardu „Odpowiedź jednej damy w maszkaradzie niewolników będącej“ (Vienos damos, buvusios vergų maskarade, atsakymas):

Deja, paskutinis išsigelbėjimas tėvynei,
Kai jos apgynimui tik moterų balsas
Turi įkvėpti vyrus ir būti vedliu
Į garbę, kad nebūtų niekingu vergu.⁹⁶

Nofikow spėja, kad atsakymas buvo sukurtas valdovui artimos diduomenės aplinkoje⁹⁷. Valdovo proteguojamuose leidiniuose, kaip laikraštijoje *Monitor*, tokio pobūdžio pasilinksminimai buvo remiami⁹⁸. Atsakomajame eilėraštyje kaukių balius traktuojamas kaip nekenksminga pramoga net ir kritinėje kraštui situacijoje:

Ietis, į tėvynės krūtinę baisiai įsmeigta,
vien tik gedulu nebus ištraukta.
Ištraukus ją iš svetimųjų rankų, skausmą jos apmalšins,
Gailestis jos neišgydys, pramoga nepakenks. <...>
Kadangi mūsų grandinės, dėl nekaltos pramogos
Uždėtos, sukėlė piktą pajuoką,
Tad jei norite iš mūsų imti pavyzdį, prašome:
Mes grandines nusimetėme, o jūs iki šiol nešiojate.⁹⁹

Nofikow rašo, kad visuomenėje didesnio dėmesio sulaukė ne pats kaukių balius, bet satyra, smerkianti pramogos dalyvių sumanymą. Įdomu, kad satyra pasirodė paties „belaisvių“ baliaus metu: salėje pasirodė domino vilkinti figūra ir išdalijo dovanėles, kuriose vietoj saldumynų buvo įvyniotas eilėraštis¹⁰⁰. Elżbieta Aleksandrowska, tyrusi išdavystės sampratą, pažymi,

96 „Odpowiedź jednej damy w maszkaradzie niewolników będącej“, in: *Wiersze polityczne Pierwszego rozbioru i Sejmu delegacyjnego*, p. 243.

97 Ewa Nofikow, *op. cit.*, p. 124.

98 Elżbieta Aleksandrowska, „Problem zrazy na podstawie Satyr i pamfletow na Polki balujące w czasach tragicznych dla ojczyzny (1774–1832)“, in: *Bo insza jest rzecz zdradzić, insza dać się złudzić. Problem zrazy w Polsce przelomu XVIII i XIX w.*, praca zbiorowa pod redakcją Anny Grześkowiak-Krwawic, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1995, p. 119.

99 „Odpowiedź jednej damy w maszkaradzie niewolników będącej“, p. 243–244.

100 Ewa Nofikow, *op. cit.*, p. 118–120.

kad vergų kaukių sumanytojo intencija veikiausiai taip pat buvo satyrinė ir vergų kaukės turėjo pasitarnauti „tautos išblaivinimui“¹⁰¹.

***

Apibendrinami galime dar kartą pažymėti, kad vieši kaukių baliai buvo išskirtinis XVIII a. reiškinys. Jie tapo miesto renginiais, kurie linksmybes, prisidengus kauke, perkėlė iš hermetiškos dvarų aplinkos ir liaudiškų gatvės švenčių į uždara ir kontroliuojamą erdvę. Bilietu pirkimas suteikė renginiui išskirtinumo regimybę, nors iš tiesų kaukių baliai XVIII a. antroje pusėje tapo prieinami beveik visiems miesto gyventojų sluoksniams. Pamažu šių renginių vietų miestuose daugėjo ir jie „išsisluoksniavo“, prisiderindami prie skirtingų žmonių grupių finansinių galimybių ir poreikių. Kaukių baliai kūrė visuomenės lygybės iliuziją, kadangi užsimaskavusio žmogaus luominė tapatybė buvo nežinoma ir jam nebuvo leidžiama turėti visuomeninį statusą liudijančių atributų (ginklo, tarnų). Tačiau lygybė kaukių baliuose buvo efemeriška – žmogaus statusas dažniausiai buvo atpažįstamas, o aukštuomenės narių neretai net neslepiamas. Šių balių apsauga galėjo, vadovaudamasi sveika nuovoka, atpažinti renginyje sulaikyto už nusizengimus žmogaus luomą ir atitinkamai jį bausti. Nors *reduty* paplitimas tam tikru mastu galėjo rodyti visuomenės demokratizacijos, luominių barjerų mažėjimo procesus, tačiau socialinės ribos išliko aiškiai nužymėtos ir visiems suprantamos. Maskaradų patrauklumą pirmiausia kūrė anonimiškumo galimybė, kuri leido elgtis nevaržomai. Maskaraduose buvo realizuojamas polinkis kurti iliuziją ir apgaule, kurios vieniems buvo kontroliuojamo visuomeninio žaidimo elementas, kitiems – būdas užsimaskuoti, slepiant savo socialinę padėtį.

Gauta ——— 2020 03 23

Šaltiniai

Gazety Wileńskie, 1773, Nr. III, XLI; 1778, Nr. XXV.

Griškaitė Reda, „Šokantis Vilnius“, atiduotas spaudai, in: *Pasakojimai apie Vilnių ir vilniečius III*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020.

Kitowicz Jędziej, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1999.

Koblański Józef, „Oda na maski krakowskie w karnawał 1774 w bandzie J. W. Humie-neckiej, miecznikowej koronnej“; „Na maskaradę niewolników“; „Odpowiedź jednej damy w maskaradzie niewolników będącej“; Naruszewicz Adam, „Reduty“, in: *Wiersze polityczne Pierwszego rozbioru i Sejmu delegacyjnego, 1772–1775*, opracowała Barbara Wolska, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001.

[Marewicz Wincenty Ignacy], *Projekt nieusku-teczniony prozą i wierszem Wincentego Ignacego Marewicza, Rotmistrza Woiewództwa Trockiego*, w Warszawie, 1788.

Szulz Fryderyk, *Podróże Inflanctzyka z Rygi do Warszawy i po Polsce w latach 1791–1793*, Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, 1956.

Węgiński Kajetan Tomasz, „Ostatni Wtorek“, [interaktyvus], [žiūrėta 2019-10-25], https://pl.wikisource.org/wiki/Poezye_Tomasza_Kajetana_W%C4%99gierskiego/Ostatni_Wtorek.

Literatūra

Aleksandrowska Elżbieta, „Problem zradą na podstawie Satyr i pamfletów na Polki balujące w czasach tragicznych dla ojczyzny (1774–1832)“, in: *Bo insza jest rzecz zdradzić, insza dać się złudzić. Problem zdrady w Polsce przelomu XVIII i XIX w.*, praca zbiorowa pod redakcją Anny Grzeško-wiak-Krwawic, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1995, p. 115–131.

Balaišytė Lina, „Laimingos revoliucijos“ šventės: apie Gegužės 3-iosios konstitucijos metines Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Menotyra*, 2017, Nr. 4, p. 260–273.

Balaišytė Lina, „Rusų karininkija kasdieniame ir šventiniame XVIII a. Vilniaus gyvenime: taikaus sugyvenimo regimybė“, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 4: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė. Kasdienybės istorija*, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 229–243.

Bernatowicz Aleksandra, *Malarze w Warszawie czasów Stanisława Augusta. Status, aspiracje, twórczość*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016.

Brusokas Eduardas, Glemža Liudas, „Vilniaus savivaldos struktūra ir organizacija po ketverių metų seimo miestų reformos (1792, 1794 m.)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008, t. 1, 2009, p. 45–72.

Burba Domininkas, „Bajorų gyvenimo peripetijos XVIII a. vidurio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje pagal Vilniaus kanauninko Jono Dominyko Lopacinskio asmeninę korespondenciją“, in: *Istorija*, 2015, t. 97, Nr. 1, p. 26–46.

Castle Terry, *Masquerade and civilization: the carnivalesque in eighteenth-century English culture and fiction*, Stanford: Stanford University Press, 1986.

Ciesielski Tomasz, „Zapusty szlacheckie i magnackie w XVIII wieku w świetle Opisu obyczajów za panowania Augusta III Jędzieja Kitowicza oraz pamiętników i dzienników z czasów saskich“, in: *Memuarystyka w dawnej Polsce*, redakcja Piotr Borek, Dariusz Chemperek, Anna Nowicka-Struska, Kraków: Collegium Columbinum, 2016, p. 203–217.

Dobrowolski Paweł T., *Poszukiwanie tożsamości: cztery studia o angielskim Oświeceniu*, Warszawa: Collegium Civitas Press, 2015.

Glemža Liudas, „Vilniaus pramogos: maskaradai“, [interaktyvus], [žiūrėta 2019-04-30], <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istori->

niai-faktai/pramogos-vilniuje-maskaradai/1326.

- Nofikow Ewa, *Polski karnawał: obrazy obyczajów świątecznych w piśmiennictwie trzech stuleci: od XVII do XIX wieku*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015.
- Ryba Janusz, *Maskarady oświeconych. Próba opisu zjawiska*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1998.
- Ryba Janusz, *Oświeceniowe tutti frutti. Maskarady–konwersacja–literatura*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- Wierzbicka-Michalska Karyna, Michalski Jerzy, „Ryx Franciszek“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1991–1992, t. 33, p. 597–601.

Summary

Masquerades and the 18th Century Society

Lina Balaišytė

Keywords: 18th century society; masquerades; social classes.

The paper offers an enquiry into masquerades as a social phenomenon. The peculiarity of masquerades—public events that emerged and were popularised in the 18th century—is that they provided different social classes with a unique opportunity to have fun together. The paper aims to research the structure of the 18th century society and identify the social changes that fuelled the demand to transcend the limits between social classes through this particular form of entertainment. By drawing on memoirs, fiction, and press reports, the paper analyses the function and social reception of masquerades. Even though the popularity of masquerades could be regarded as a sign of democratisation and diminishing of class barriers in society, these barriers remained very much present and obvious to everybody. Because the identities of people behind masks were unknown and participants were not permitted to bring any status-related attributes (such as weapons or servants), masquerades were creating an illusion of social equality. Yet this equality was rather ephemeral—the person’s status was still often recognisable nonetheless and the aristocracy was not even attempting to hide it. The masquerade security forces were allowed to use their judgment and punish the wrongdoers according to their class. It is worth noting that, as masquerades were gradually gaining popularity, they were also subjected to “stratification”: they adapted to the financial situations and demands of various social groups and, while becoming accessible to the poor, masquerades also introduced even greater social divisions. Masquerades were attractive primarily due to the unrestricted exploration of the possibilities of anonymity. They were based on the natural tendency to create illusions and tricks, which some saw as part of a controlled social

game, while others saw them as a chance to hide their social status. The paper also concludes that, due to the mass character and the capacity to draw crowds from all social strata, masquerades were also used as tools of soft power: for example, in Vilnius, masquerades used to be organised by the officers of the Russian army deployed in the city at that time. This also served as a reason for debates about patriotism and treason.